

Grécsi-Zsoldos Enikő

Nyirő József, a „székely apostol”, avagy egy író rehabilitálása

„A történelem csapásait időnként a szellem felvirágzása követi” – írja *Pomogáts Béla*. (Pomogáts 1990:371)

1920 – komor, borús, gyászos időpont a magyar történelemben. A trianoni diktátum, amelyet csak pálfordulós szemszögváltással nevezhetnénk békeszerződésnek, Magyarországtól elszakította területeinek nagy részét, többek között Erdélyt és a vele szomszédos területeket Romániához csatolta. Mindez arra készítette a kisebbségi sorba jutott erdélyi magyarságot, hogy megszervezze a maga szellemi politikáját, s néhány év leforgása alatt virágzó kulturális életet hozzon létre.

Az 1920-as területi elszakadás után sajátos fogalomként tárgyaljuk az erdélyi magyar irodalmat, egyedi vonásokkal jellemezhetjük kialakulásának körülményeit és folyamatát. A 20-as években kialakult különszínű irodalom megnevezésére többféle terminus is rendelkezésünkre áll: beszélhetünk székely származású írókról, székely irodalomról, vagy összefoglalóan erdélyi magyar irodalomról, esetleg romániai magyar irodalomról, írókról. Mindegyik szó szerkezet más ethoszt, más lényegyet takar, más vizsgálódási pontot hangsúlyoz. Legszerecsébbnek az erdélyi magyar irodalom megnevezést tartom, hiszen az a környezet, amelyből *Nyirő József* is mint író indult, a magyarság egészen belül mind történelmében, mind életmódjában, mind – hangsúlyozottan népi – kultúrájában egyedi vonásokat hordoz. „Nemzeti irodalom”-ként született meg, az erdélyi „magyar lélek” tükré volt. (Pomogáts 1990:371) Pomogáts Béla szerint ez nem azt jelenti, hogy léteznék külön székely irodalom, hanem ez a sajátosság, ez a fajta megszólalás az erdélyi írók részéről nemzeti irodalmunknak egy ága.

Kós Károly *Kiáltó* szó című röpiratában Erdély sajátos történelmi és művelődési hagyományaira figyelmeztet: „Erdély, Ardeál, Siebenbürgen, Transilvania vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van (...) mi nem az egységes magyarságból elszakított egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.” (Kós, 1988:7)

„Az irodalmi paradigmák nem érvényesülnek a maguk vegytiszta állapotában.” (Pomogáts 1995:7) Ezt példázza az erdélyi magyar irodalom is, amelyben a herderi nemzeti, a heideggeri egzisztencialista és a wittgensteini nyelvfilozófiai felfogás szintézise érvényesül. Herder összekapcsolta a nemzet és az irodalom ügyét, Heidegger szerint az emberi lény leginkább a művészi alkotásokban tud azonosulni önmagával és a léttel, Wittgenstein nyelvfilozófiájában az emberi létezés mint a nyelv által történő létezés hangsúlyos.

Hogyan érvényesül e három felfogás szintézise? Az erdélyi magyar irodalomban legfontosabb a szó és a grammatika ereje, célja a lét értelmezése, mindez azért, hogy a nemzet, a nemzetiség, a kisebbség ügyét szolgálja.

Sokszor felötlik bennem a magyar irodalomtörténet-írást rendkívüli módon jellemző sajnálatos tény: tudniillik az, hogy irodalomtörténetünk kategorizálnak, megkülönböztetnek elsővonalbeli, másodvonalbeli, stb. írókat, költőket, s gyakran jeles tehetségek kerülnek le a számon tartottak listájáról. Ez a megbélyegző kategorizálás ellentétben áll az irodalomkedvelő, olvasni szerető ember irodalmi érzékével. Az irodalomtörténet minden egyes alkotója a gazdag színkálajú irodalmi kép egy-egy fontos színét képviseli, bármelyikük elfeledése, lelkisínylése, dehonesztálása szegényítené ezt a tablót.

Nyirő József a magyar irodalomtörténet egyik kevesek által ismert, még kevesebbek által elismert, egy időben tiltott írója. Az a lelkesedés, az a tenniakarás, amely őt minden gondolatában az erdélyi magyarság végtelen szeretetére indította, annak a lelkéből fakadó valószínű hazaszeretnek a terméke, melyet írásaiban szinte paradigmászerűen, hűen, igaz módon fejezett ki. Írói termése a székely hagyományokban és a magyar történelemben gyökerező, a szülőföld és népe iránt érzett végtelen szeretetében virágzó és regényeiben, novelláiban publicisztikájában gyümölcsöt hozó életfa része.

Megítélésem szerint Nyirő minden alkotását ennek fényében kell értelmeznünk és értékelnünk. Bizonyos írásművészeti jellemzőivel, vonásaival a magyar irodalomnak mindenképpen kiemelkedő, újat hozó egyéniségeként kell számon tartanunk.

Már első megjelent novelláira felfigyelt az olvasóközönség, 1920-ban a *Zord Idő* folyóirat novellapályázatán 40 írás közül az első díjat nyerte el *Haldoklik a székely* című írásával. Ez a novella megelőlegezi azt a hangot, témát, stílust, amely Nyirő legsikerültebb, legnagyobb elismerést hozó írásaiban éri el irodalmi magaslatait: a népies, székelyesen kópés, humoros hangot, mely gyakran csupán a nép elkeseredettségének leplezésére szolgál; a székelység mindennapjait, életét, szokásait bemutató, életképszerű, ezt sokszor csak eszközül használó tematikát; és azt a sajátos stílust, melynek nyelvi szintjén a nyelvjárási fordulatok, a székelyek beszédmódjára jellemző tömör, velős, élcelődésekkel teli formák jelzik, egészében pedig a jól szerkesztettség, a csattanós, váratlan fordulatokkal tarkított cselekményszöveg jellemzi.

Az 1924-ben megjelent *Jézusfaragó ember* című elbeszéléskötete a születő erdélyi magyar irodalom egyik legnagyobb könyvsikere lett, valójában ezzel az írásával nyerte el az olvasók tetszését és hívta fel magára a figyelmet. (E novelláskötet és e motívum felhasználásával készítette *Szöts István Emberek a Havason* című nagy sikerű filmjét.)

Elbeszélései varázsos mesélőkészségükkel hódították meg az olvasókat. Novelláiban a zsánerek megalkotása, a balladai mesemagok beépítése, az anekdota mint indító elem felhasználása jellemző. Írásai között gyakori a tragédiába hajló, epikai jellegű az erdélyi balladák sötét

színekben pompázó világára utal. Tudatosan használta írásaiban a balladák műfaji sajátosságait: a tragikus történetformálást, az emberalakok mitikus felnagyítását, a végsőkig tömörített cselekményt, a történet szálának többszöri megszakítását, a tömör előadásmódot, az archaikus nyelvezetet.

Nyirőt mint író egy-egy novellába emberi (néha antropomorfizálva állati) sorsokat sűrítő művészetéért dicsérik kritikusai. Kevesebb elismeréssel szólnak regényeiről, melyekben a jellemzően epizodikus, mozaikszerű szerkesztés azt támasztja alá, hogy a novella, az elbeszélés műfajában tud igazán nagyszerűt alkotni.

Mégis az 1926-ban írt, 1930-ban, az Erdélyi Szépművéses Céh kiadásában megjelent *Isten igájában* című önéletrajzi regényéről elismeréssel szólnak kritikusai. A regény problematikája az egyéni és a közösségi sors kettősségében, ezek kapcsolatában, kölcsönösségében vizsgálható: a főhős személyes viszontagságai az életúton, valamint kollektivitás-érzése a székely falu népének nyomorúsága miatt. Hargithay József, az író regénybeli rezonőre Erdély elvesztését, mint közösségi problémát, személyes csapásként éli meg.

Nyirő József – ezen regényében is hangsúlyozott – tanítása megegyezik a *Kiáltó szót* közreadó Kós Károly és a *Magunk revízióját* író *Makkai Sándor* nézeteivel, melynek lényege az, hogy kétféle impérium létezik a világon. A külső impérium a mindenkori hatalom; a belső impérium a szellem, az, amely az erdélyi írók és a bennük erőforrást látó erdélyi nép számára a megmaradás és a túlélés egyetlen eszköze.

A Trianon követő évek Erdélyében a külső és a belső impérium eltávolodott egymástól, jól kirajzolható határvonal képződött közöttük, s éppen különbségük és hatásuk feltárása válaszol nemcsak a kisebbségi politika, de a kultúra, és legfőképpen az irodalom lényegi kérdéseire, mely érinti mind a kisebbségi kulturális intézmények, orgánumok létrehozásának szükségességét, ezek működésének jellegzetességeit, mind az erdélyi írók nézeteinek kialakítását és törekvéseit. Regényeiben azt mutatja be az író, hogy a román impérium berendezkedése után a magyarság miként kereste a megmaradás ösvényét, s miként ébredt rá arra, hogy az elveszített politikai hatalmat a szellem minőségével kell pótolni.

Az *Isten igájában* című regényében így fogalmazza meg Nyirő a közös célért küzdő erdélyi írók hitvallását: „(...) *kell lennie belső impériumnak, mely visszaad nekem mindent, amit körös-körül látok: a hegyet, völgyet, fűt, fát, madarat, napot, holdat, csillagot, ég dalát, föld dalát és saját ajkam dalát.*”

A regény azt a rögzös életutat mutatja be, mely a papi szemináriumtól a molnárként végzett kétkezi munkához vezet, az aposztázia előkészítésének és megvalósultságának lélektani keserveiben gyökerezik, közben megjelenítve a falusi plébánosi hivatás nehézségeit, az I. világháború viszontagságait, a nép, a székelység szenvedéseit. Hargithay József, a regény főhőse a megváltástudat hitében és reményében, a metamorfózis újszerű alakjaként és a metamorfizálódott újszerű létforma pásztoraként szívszorító retoricizmussal fogalmazza meg a jövő ígését:

*Új életünkre örölkök...
Istenből kenyeret...*

Az erdélyi magyar irodalom gyakorta az „erdélyi lélek” kifejezésére és ábrázolására törekedett. Nyirő József a mozgalom lelkes híveként, a transzszilvánizmus eszméinek hirdetőjeként novelláival, regényeivel és drámáival azt a közös célt szolgálta, mely egy népközösség önismeretét és önvédelmét támogatva a székely lelket óhajtotta megidézni és bemutatni.

Az 1933-ban kiadott *Uz Bence* című Nyirő-regényről Pomogáts Bélának az a véleménye, hogy érezhetően *Tamási Áromak* az egy évvel korábban megjelent *Ábel a rengetegben* sikerén felbuzdulva írta Nyirő, megalkotva az „ellen-Ábelt”. Kétségtelen, hogy az erdélyi góbé figurájának irodalomba emelésében rokonságot tart e két regény, az *Uz Bence* esetében azonban mégsem egyszerűen a Tamási-regény utánzásáról, hanem a témának az erdélyi irodalomba való bekerüléséről beszélhetünk. Az *Uz Bence* annyi sajátos mozzanatot tartalmaz, hogy ez a szempont hathatós érvek bizonyulhat a reprodukció vádjá ellen.

A *Havasok könyve* és a *Kopjafák* című novellásköteteiben az erdélyi táj és a székely ember misztikus ábrázolása válik lélekemelő történetekké. A *Havasok* könyve a szülőföld vad és bensőséges világát örökíti meg rövid epizódokban, pillanatképekben. Mondhatjuk, hogy ezeknek a novelláknak főszereplője a természet, a *Havasok* természetes világa. Fény- és hangeffektusok érzékeltetésével, a látvány olykor megrendítő erejével jeleníti meg az ember és állat testvériségében-harcában, az isteni igazságosságban, az élet és halál körforgásában tiszta természeti világot.

E világ sajátos misztikuma abban a kettősségben nyilvánul meg, hogy az Isten jelenléte és az isteni akarat megnyilvánulása szinte minden novellának része. A történetek azt sugallják, hogy az isteni princípium benne van a természet minden jelenségében, és mégis egy fensőbb, égi hatalomként irányítja világának lelkeit: a növények, az állatok és a civilizálatlanságában, vadságában szép és egyszerű emberi lelkeket. Novelláiban panteizmus és keresztény istenhit ellentétességében alkot egységet.

Jancsó Béla költőien jellemzi a nyirői világgépet: „*A természet symboluma az embernek s az ember symboluma a természetnek. A természetnek, amivel teste, lelke egy. Ez a székely természeti mithológia, amely a Mindenség teljes összefüggését és egységét mindig mindenben érzi.*” (Lakatos 1996)

A *Kopjafák* című novelláskötete az író szavaival: „múló lélekzetvétel a holtak birodalmában”, mely a nyirői világgép számunkra megismerhető vonásait szélesíti ki. Azt hirdeti, hogy nincs elmúlás, hisz az élet és a halál egymásba térő folyamata örök körforgás, az ember pedig ugyanolyan kis porszem a világmindenségben, akár egy hangya.

A novelláskötetekben csupán oázisként feltűnő örömtelibb részletek ellenére a szomorúság az uralkodó esztétikum. Ezzel a lélekállapottal, ezekkel a szereplőkkel, történetekkel a kisebbségi sors nehézségeit is megmintázza.

A nagy székely ravatal árnyékában élő emberek hitvallása nem lehet más, csak ez: „Egy az élet a föld fölött és a föld alatt. Fekete porból piros virág nyílik, eltemetett gyászból új búbanat fakad.”

A születő helikoni irodalom kezdetben az erdélyi táj ábrázolásában és a történelmi műfajban találta meg a maga feladatait. Az „erdélyi gondolat”, a transzszilván eszme volt az erdélyi magyarságnak az az ideológiai fundamentuma, amelyre a történelmi tematikán keresztül fel tudta építeni egy nemzetiséggé vált népcsoport szellemi önvédelmét és közösségi tudatát. A „történelmi Erdély” felfedezésének és bemutatásának vágya létrehozta az új Erdély irodalmában

a történelmi regényeket. Nyirő alkotásai közül *A sibói bölény* és a *Madéfalvi veszedelem* pregnánsan képviseli ezt a műfajt.

Élete nagy tévedéseként tartják számon, hogy elvállalta a Magyar Erő háborús uszító lap szerkesztését, és részt vett 1944 őszén a Sopronban rendezett nyilas országgyűlésen. Valóban, ekkoriban eszméivel közelebb került a jobboldalhoz, a háborús politikához, de mindez azzal a meggyőződéssel magyarázható, hogy az erdélyi magyarság biztonsága csakis a magyar államhatalom alatt képzelhető el, a magyar impériumot a német szövetségben vívott háború győzelmes befejezése tarthatja fenn. Egy Pomogáts Bélával készített interjú szavai megfogalmazzák a rehabilitáció esélyét: „*Véleményem szerint olyan életmű esetében, ahol a lényegét humanista művek alkotják, mint az Uz Bence, a Kopjafák, vagy az Isten igájában, inkább az életmű értékes részére kell tenni a hangsúlyt (...) abban biztos vagyok, hogy Nyirő rövid ideig tartó jobboldali szereplése nem homályosítja el azt, amit eddig az erdélyi magyarság érdekében a baloldalon tett.*” (Pomogáts 1997:79)

1945. március 29-én hagyta el az országot Nyirő, Ausztrián keresztül Németországba, majd Spanyolországba menekült. Az emigrációban is folytatta kulturális munkálkodását: a Magyar Kulturális Szövetségnek, a Magyar Újságírók Külföldi Egyesületének elnöke, a clevelandi Kossuth Kiadó alapítója, a spanyol rádió magyar adásának munkatársa lett. Hosszú ideig utolsó, befejezetlen munkájának tartották a *Mi az igazság Erdély esetében?* című írását, 1991-ben azonban *Cseh Tibor* a *Művelődés* folyóiratban megjelentette Nyirőnek agóniájában, nagy fájdalmak közepette írott utolsó írását, a *Küzdelem a halállal* címűt.

1953. október 6-án sok szenvedés után, Isten bölcsességében megnyugodva költözött el az élők sorából az egykori katolikus pap. A Sierrák tövében nyugszik, egy Madrid környéki temetőben. Sírján a felirat ezt hirdeti:

NYIRŐ JÓZSEF
SZÉKELY APOSTOL
ESCRITOR HUNGARO
1889-1953

Utolsó írásában olvashatjuk imáját, amely testamentumként, de élete, tevékenysége összefoglalásaként is olvasható. Ebben a szívszorító imában találhatjuk meg azokat az értékes gondolatokat, melyek a nyirői életmű vizsgálatában kijelölhetik az irodalomtörténészek számára a helyes utat, számunkra pedig egy népéért élő és küzdő, haldoklásában is értük aggódó, hazájába vágó ember, író gondolatvilága rajzolódik ki:

„Tégy velem, amit jónak látsz, de áldd meg ezeket a magyarokat és minden magyarokat, fizess meg nekik bőségesen, mindig rajtuk és sorsukon legyen szemed, vezesd vissza újra szép Magyarországra, az örömmek és békességnek elvesztett világába őket, és mondd meg a búzának, hogy kétszeresre nőjön a magyarok számára; tanítsd meg a madarat nekik dalolni, törüld el a pusztulás, szenvedés és halál ítéletét a homlokukról, ne engedj egyet is elveszni közülük, aranyként csengjen a drága anyanyelv az ajkukon, virágozzanak ki a nagy magyar erők fái, szűnjön meg minden igazságtalanság és áldás fakadjon számukra minden elejtett vércseppből és verejtékből. (...) Ha testemet nem is, de legalább lelkemet vidd haza a házsongárdi vagy udvarhelyi temetőbe, vagy terítsd le az áldott földön, hogy attól is nőjön a fűvük, szebbuljön a virág...”

JEGYZETEK

1. POMOGÁTS Béla: Bevezető Nyirő József válogatott műveihez = NYIRŐ József, Isten igájában, Debrecen, 1990
2. KÓS Károly: Kiáltó szó = Erdélyi csillagok, válogatta: CZINE Mihály, Bp., 1988
3. POMOGÁTS Béla: Erdélyi tükör, Bp., 1995
4. LAKATOS Mihály: Nyirő József recepciójának története. Jelentésrétegek Nyirő József Isten igájában című regényében, Helikon, 1996, 14.sz.
5. POMOGÁTS Béla: Budapesti néző, Kolozsvár, 1997

Jószai Zsolt szobra